

H. Hubert Gabriella

Protestáns énekeskönyvek a XVI–XVII. században¹

Az evangélikusok, a katolikusok, a reformátusok, a szombatosok és az unitáriusok nagyszámú, magyar nyelvű, strófikus népéneket szereztek a XVI–XVII. században, s ezeket kéziratos és nyomtatott gyűjteményekben terjesztették el. A ma használatos protestáns énekeskönyvek megújításában a XVI–XVII. századi gyűjtemények tartalma kiapadhatatlan forrásként használható.

Irodalom- és könyvtörténész (Budapest), az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársa.

I. A XVI–XVII. századi protestáns énekeskönyv-kolligátumok felépítése²

A XVI–XVII. századi gyűjtemények változatos tartalommal jelentek meg. A következő részekből állhattak:

— gyülekezeti énekeskönyv (temetési énekekkel: RMNy³ 160/1–2-től kezdve, vagy anélkül: pl. RMNy 983, 2163) — külön temetési énekeskönyv-kiadás (1598-tól kezdve Újfalvi Imre szerkesztménye, RMNy 832);

— graduál (kis graduál) (pl. Huszár Gál 1574-es gyűjteménye —RMNy 353/1–2, szertartásrendekkel— vagy az unitárius énekeskönyvek. 1635 után —RMNy 1628/1–4-től kezdődően— az ún. kis graduál, amely elsősorban himnuszokat tartalmazott);

— gyülekezeti- és magánénekeskönyv (minden gyülekezeti énekeskönyv egyben otthoni használatra is szolgált, de szorosabb értelemben véve, más-más módon, ilyen pl. Bornemisza háromrészes gyűjteménye —RMNy 513— vagy az 1593-as Bártfai énekeskönyv — RMNy 713);

— gyülekezeti-, magán- és iskolai énekeskönyv (pl. RMNy 1816);

— Szenci Molnár Albert *Zsoltárkönyve* (kátéval: RMNy 962; Bibliával és kátéval: RMNy 971; Bibliával, kátéval, imádságokkal, agendával, házi táblával: RMNy 1037);

¹ 2005-ös Éneklő Egyház...-konferencia előadásának rövidített szövege. A 2011-ben megjelent kötetből —„A keresztyényi gyülekezetben való isteni dicséretet”. Népénekétáraink tegnap és ma. Az „Éneklő Egyház” megjelenésének 20. évfordulóján tartott tudományos ülésszak és emlékülés előadásai, Budapest, LFZE Egyházzenei Kutatócsoport— ez az előadás kimaradt.

² Az előadás a nyomtatott énekeskönyvek alapján készült és nem foglalkozik a szombatos énekekkel.

³ RMNy = Régi Magyarországi Nyomtatványok. I–III. Szerk. Borsa Gedeon et al. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971–2000.

— gyülekezeti énekeskönyv + Szenci Molnár *Zsoltárkönyve* + „kis graduál” + temetési énekeskönyv (az 1635-től kezdve —RMNy 1628/1–4— elterjedő ún. protestáns gyűjtemény típusa);

— imakönyv (imádság és ének szoros összetartozását már Huszár Gál 1574-es graduál-énekeskönyve jelzi, a XVII. században pedig általánossá válik az imakönyv-toldalék);

— káté (RMNy 18, 26; a XVII. században egyes gyűjteményeket Siderius János kátéjával együtt is forgalomba hoztak, pl. RMNy 2254).

Az énekeskönyv-történeti háló megrajzolásakor ugyan elkülönítjük a gyülekezeti énekeskönyveket, de a történeti-teológiai vizsgálat nem hagyhatja figyelmen kívül a gyűjtemények többi részét sem. Ugyancsak nem hagyható ki a kéziratos gyűjteményekkel való kölcsönhatás elemzése (ilyen kézirat pl. a *Pozsonyi toldalék*, az *Eperjesi graduál*, a *Balogi cancionale* vagy az unitárius graduálok). Néhány kottás gyűjteménytől eltekintve elsősorban dallam nélkül, nótajelzéssel jelentek meg az énekeskönyvek. Egy-egy ének majdani kritikai kiadása alkalmat adhat a dallamok-nótajelzések hálójának a megrajzolására is.

II. Szerkesztési szempontok

Egy-egy énekeskönyv összeállításakor a XVI–XVII. századi szerkesztőket a következő tényezők befolyásolhatták:

1. A szerkesztő-kiadó vallási (hittani) felfogása;
2. A szerkesztő irodalmi ízlése és zenei tudása;
3. Az énekek beszerzési lehetőségei. A szerkesztő válogathatta az énekeket:
 - a) az adott kiadást megelőző énekeskönyvekből (ezek lehetnek nyomtatottak vagy kéziratosak, protestánsok vagy katolikusok);
 - b) egy-egy ének különálló kéziratából;
 - c) szóbelileg terjedő énekekből;
4. A többnyelvű gyülekezetek egymás mellett élése segíthette a német vagy szlovák énekek lefordítását és beemelését az énekeskönyvekbe (ez elsősorban az evangélikus befogadókra, ill. szerkesztőkre, valamint Szenci Molnár Albertre jellemző);
5. A gyülekezet (mint befogadói közösség) igényei vagy gátolták a válogatást (pl. amikor a megszokott énekekhez ragaszkodtak), vagy éppen előrelendítették a bővítést (pl. ha egy-egy helyi szokást vagy Szenci Molnár zsoltárait népszerűsítették);
6. A kiadó és a kiadvány eladhatósága szintén befolyásolhatta az énekanyag változtatását vagy éppen megőrzését (ez a szempont különösen a XVII. század második felében válik erőssé).

III. Énekeskönyvtörténeti korszakok

Az énekeskönyvek jellegében szerepet játszhatott az adott hely-gyülekezet vagy szerkesztő felekezeti hovatartozása. Ugyanakkor nem volt olyan egyházi rendelet, amely valamennyi gyülekezetnek előírta volna, hogy melyik énekeskönyvet használhatja. Sokszor azt a példányt használták a gyülekezetek, akár több évszázadon keresztül is, amelyhez hozzájutottak. Ebből a nagy szabadságból azonban nemcsak hibák származtak (pl. tartalmilag és hittanilag kifogásolható versezetek bekerülése a gyűjteményekbe), hanem előnyök is. Az énekeskönyvek, s bennük az énekek egy ideig folyamatosan változtak. Több olyan ének megjelenhetett, amely éppen a felekezetek közeledését szolgálta. Jó ideig a csak magánáhítatra szolgáló könyörgések is helyet kaptak, s ez a gyülekezeti énekeskönyvek otthoni használatát segítette elő.

A XVI–XVII. században megjelenő gyűjtemények közös vagy hasonló vonásait hangsúlyozó megközelítés e két évszázadot egységesen óprotestáns énekeskönyvi korszakként jelölheti meg. Felekezeti megközelítés alapján beszélhetünk evangélikus, református vagy unitárius énekeskönyvekről. Ha a befogadói szempontra helyezük a hangsúlyt, akkor legalább négy korszakot különíthetünk el:⁴

- a) 1536–1568: az énekeskönyvek ún. reformációi-protestáns korszaka;
- b) 1569–1642: a felekezeti (evangélikus, református és unitárius) énekeskönyvek kora;
- c) 1635–1700 (átnyúlva a XVIII. századra): a protestáns énekeskönyvek kora;
- d) a XVII. század utolsó évtizede (átnyúlva a XVIII. századra): felekezeti énekeskönyvek kora.

IV. Kérdések–feladatok

A gyűjtemények tartalma hihetetlenül gazdag, mintegy 1200 magyar gyülekezeti énekvers keletkezett a XVI–XVII. században. Az énekeskönyvek mellett egyre inkább az egyes énekek elemzésére kellene fordítani figyelmünket. Hasznos lenne a nótajelzési gyakorlat átfogó értelmezése és a legnépszerűbb dallamok kimutatása is. A gazdag örökség legértékesebb darabjait érdemes lenne akár egy közös protestáns énekeskönyvben, mintegy szöveggyűjteménybe átmentenünk.

Az unitárius egyházzenét, ha még nem történt meg, be kellene kapcsolni a Magyar Egyházzenei Társaság működésébe. A mai unitárius éneklés történeti, irodalom- és zenetörténeti gyökerei ugyanoda nyúlnak vissza, mint az evangélikus és a református egyházé. A XVI. századból egyelőre nem ismerünk unitárius énekeskönyvet. A XVII. századi unitárius gyűjtemények énekeinek há-

⁴ Részletesen, szakirodalmi hivatkozásokkal együtt ld. H. HUBERT Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Universitas, Budapest 2004. (Historia litteraria 17; Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok 2.) 270–283.

romnegyede⁵ megtalálható a közös protestáns énekkincsben (az 1664-ben zsinaton elfogadták a Szenci Molnár-zsoltárok éneklését is). A mai unitárius énekeskönyvben sokszor átdolgozott formában jelennek meg a XVI–XVII. századi énekek. Az unitárius himnológiai megújulás az evangélikus és református törekvésekhez hasonló kérdéseket vethet fel. Elődeink munkáját folytatva hogyan menthető át reformációi örökségünk a jövőendő nemzedékek számára? Az átdolgozások indokoltak-e, s ha igen, milyen elveket kell követni? A gazdag teológiai és lelki tartalom ugyanis sokszor az énekek lerövidítése által elveszett az évszázadok során. Minden egyes XVI–XVII. századi énekszövegről érdemes lenne összehasonlító táblázatot készíteni. Az alábbi unitárius példa csak az első verziót és a ma használatos szöveget mutatja be:

XVII. század eleji szöveg⁶

Prédikáció után
[Nótajelzés: Életét aki undok bűnben éli
= Nagy hálát adjunk az Atyaistenek]

1. Felséges Isten, neked hálát adunk,
Hogy összehívtál minket, téged áldunk,
A te nevedről mi most vallást teszünk,
Mert vagy Istenünk.
2. Összegyűjtöttél minket te nevedben,
A keresztyéni szent gyülekezetben,
Hogy mi hallgatnók szent ígédet hitben,
Nagy reménységben.
3. Meghallgattuk most te szent beszédedet,
Akaratodat, kegyelmességedet,
Mihozzánk való nagy szeretetedet,
És jókedvedet.
4. Lelkeddel építsd a mi elménket,
Hogy szerethessük a te szent ígédet,
Szabhassuk mellé igyekezetünket
És életünket.

Unitárius énekeskönyv⁷ 62. sz.

Vasárnapi ének
Nótajelzés: Mi Atyánk, kit fenn ragyogó
magasság

1. Felséges Isten, hálát adunk néked,
Dicséretedre összehívtál minket,
Szent nevedről, hogy most vallást telessünk,
Hozzád mehessünk.
2. Mennyei szent felség, házadba jöttünk,
Sóhajtásunkat, ím, elődbe öntjük,
Nincsen nekünk másban semmi oltalmunk,
Semmi vigaszunk.
3. Lelkeddel építsd meg a mi elménket,
Hogy szerethessük a te szent ígédet,
Szabhassuk mellé igyekezetünket
És életünket.

⁵ Ha nem vesszük figyelembe a kéziratos Bogáti Fazakas Miklós-féle és Thordai János-féle zsoltárokat.

⁶ A kritikai kiadás — Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 4. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 26. sz. — szövegének mai helyesírásra és kiejtésre átfírt változata.

⁷ 10. kiadás. Unitárius Egyház, Kolozsvár-Napoca 1979.

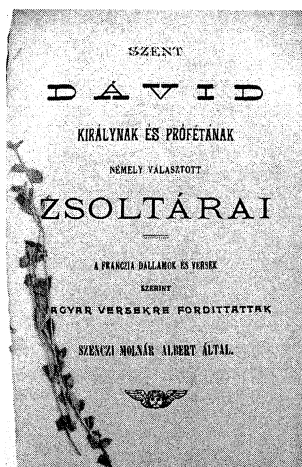
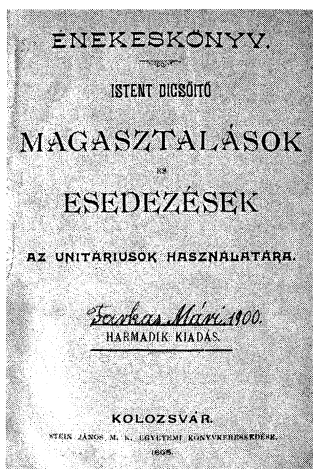
5. Ördögnek mérgét és nagy csalárdságát,
Rontsd el közöttünk minden álnokságát,
Ne bánthassa meg igéd igazságát,
Annak jóvoltát.

6. Gyarapodhassék köztünk igazságod,
Szent ismereted, szent irgalmasságod,
És Szentírásban íratott jó kedved,
És akaratod.

7. Akaratodat plántáld be szívünkben,
Az igaz hitet gerjeszd fel lelkünkben,
Hogy épülhessünk szent ismeretedben,
Lelki életben.

8. Engedd meg nekünk a mi kérésünket,
Szívünkből való nagy könyörgésünket,
Dicsérünk téged, mint mi Istenünket,
Édes Atyánkat.

A ma használatos protestáns énekeskönyvek megújításának folyamatában nemcsak az elmúlt évszázadok énekeskönyveit kell megismerünk. Ki kell munkálni azokat a zenei, teológiai (hittani és egyháztörténeti), irodalmi (verstani) és nyelvészeti alapelveket, amelyek segítenek a régi szövegek esetleges átalakításában vagy éppen változatlan formában való megőrzésében. Mindezekhez jó segítséget nyújthat az *Éneklő Egyház*, az 1948-as református és az 1982-es evangélikus énekeskönyv szerkesztésével kapcsolatos kéziratos munkaanyag megismerése.

2

1. Uram! templomodba gyűltünk,
Színed előtt megjelentünk,
Felséged imadására,
Segítségül hívására.

2. Buzgóságra sziveinket
Gerjeszd fel és taníts minket,
Szent igédben hogy épüljünk,
Igaz hitben idvezüljünk.

Te-rentő nagy Is-ten! Ki vagy a
mennyekben, Magasztalunk té-ge-det
Zengő di-csé-ret - tel, For-ró lisz-
te-let-tel, Említjük szent ne-ve-det.

3

Szent Ige olvasás előtt.

Vi - lá - gosság szent Atyja! Je-
Fel - sé - ged ma - gasz - tal - ja Szánk,
lenjél meg köztünk; Szi - ve - in - ket
szívünk és lelkünk;
hát buz - di - tsad, Szent lel - ked - del
elménk vi - lá - ga - si - tsad.

2

Alkalm szerinti zsoltárok.

Begyel. V., XIX., XXX., LXV., LXXXVII., XC., CXIX.,
CXXX.

Estve. XVI., XXIII., XXXIV., XLII.

Adventben. L.

Karácsonban. VIII., L., C., CV.

Új - esztendőben. LXV., CIII.

Nagy - Pénteken. XVI., XLII.

Húsvétban. XVI.

Áldozóban. VIII., XXIV.

Pünköstben. XIX., XXXIII., LXV., LXXXIV.

Tördelmések. XXXVIII., CXXX.

Úri vacsorakor. XXIII., XXXIV., CXXX.

Úri vacsora után. XXIII., CIII., CXXXVIII.

Fejedelemért. LXI., LXXV.

Betegségben. XXXVIII., XC.

Gyógyuláskor. XXX., LXXXVI.

Szükségkor. XXXIII., XXXIV.

Bőségkor. LXV.

Háborúkor. LXII.

Termetéskor. XXXIII., XC.

J e g y z é s.

A Zsoltárok felett a •C. M. • Clemens Marót nevével,
a •T. B. • Theodorus Bézaét jelölik.
Ezek foglalták a Zsoltárok at francia versekbe.

3

I. ZSOLTÁR. C. M.

A ki nem jár hit-le-nek ta-nácsán,
És meg nem áll a bú - nő - sők ú - tán :
A csú - folóknak nem til ó szé - ké - ben,
De gyönyörködik az úr törvé - nyé - ben,
És arra gond - ja mind éjjel nappal:
Az ily ember nagy - boldog bizonynyal.

14*